

Таццяна Казакова,
БДУ, Мінск

МАСТАЦКІЯ МОДУСЫ Ў ТВОРЧАСЦІ ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА

У слаўны юбілей – 600-годдзя абрання мітрапалітам Вялікага княства Літоўскага таленавітага пісьменніка і прапаведніка Грыгорыя Цамблака – неабходна глыбока асэнсаваць мастацкія адметнасці твораў, якія ён напісаў на наваградскай зямлі. М. А. Тычына трапна заўважыў: «Чалавек як від з'яўляецца сэнсавым цэнтрам творчай дзейнасці і мае на мэце свае доўгачасовыя інтарэсы, інакш кажучы, ён зацікаўлены ў сваім самазахаванні. Мастацкае мысленне менавіта гэта самазахаванне, самастварэнне, прапагандуе асабліва паслядоўна і глыбока» [5, с. 157].

Творчая дзейнасць Грыгорыя Цамблака ў беларуска-літоўскі перыяд была надзвычай плённай і шматграннай, ён напісаў пахвалы святым і гістарычным асобам («Слова пахвальнае Дзімітрыю», «Слова пахвальнае Яўфімію»), пропаведзі («Слова на Ушэсце», «Слова ў тыдзень кветканосся», «Слова на Успенне Багародзіцы», «Слова на Уздвіжанне», «Слова на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля», «Слова на Праабражэнне»), «Пагрэбак мітрапаліту Кіпрыяну», «Слова, як трымаюць веру немцы», прамовы («Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабору», «Прывітальная прамова Марціну V»), духоўны верш «На Успенне Багародзіцы», дакументы справаводства («Акруговая грамата» і «Саборнае пасланне літоўскіх епіскапаў»). Творы Грыгорыя Цамблака арганічна ўвайшлі ў кантэкст беларускай літаратуры XV ст., вылучаюцца прамойніцкім майстэрствам і веліччу духоўнага сэнсу. Пісьменнік-ісіхаст лічыў, што творчасць – гэта вынік сінергіі з Богам, таму пісаць можна было толькі пасля духоўнага ачышчэння і набыцця ўнутранай дасканаласці, ён сцвярджаў, што слова «повреждённый ум уврачует, прельщённую душу обратит и совершена собою обновит человека» [6, с. 304 зв.].

Мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага цудоўна валодаў тэорыяй рытарычнага майстэрства, творча развіваў дасягненні візантыйскіх і славянскіх рытараў, яркім мастакоўскім словам асвятляў праблему чалавека ў яго грамадскім жыцці. У аснове светапогляду пісьменніка-ісіхаста было ўяўленне пра разумовую малітву і фаворскі свет, бо чалавек пры дасягненні вышэйшай ступені духоўнай дасканаласці мог убачыць фаворскае святло. Вучэнне ісіхастаў аб ператварэнні чалавека – гэта па сутнасці тэорыя творчага працэсу. Тэарэтык ісіхазму Грыгорый Палама сцвярджаў, што менавіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму асаблівае месца ў

сусвеце. Вядомыя царкоўныя і культурныя дзеячы адрозніваюцца харызматычнымі талентамі, бо творчасць – гэта кеносіс, патрабуе ад чалавека напружання фізічных і духоўных сіл.

Творы Грыгорыя Цамблака напісаны ў экспрэсіўна-эмацыянальным стылі («певец издалеча плетя песнь»), кожны прыём гэтага стылю патрабаваў аўтарскага вынаходніцтва. Пісьменнік пераконваў інтанацыяй, рытмам, рытмічныя варыяцыі дазвалялі вяртацца да асноўнай тэмы, якая пры гэтым падкрэслівалася і набывала мастацкую экспрэсію. Дз. С. Ліхачоў, В. Ф. Канавалава, Дз.Фрайданк называлі арнаментальнай прозай творы пісьменнікаў другога паўднёваславянскага ўплыву, для якіх уласціва было імкненне да абстрагаванасці і выключнай мастацкасці, асноўны прынцып стварэння тэкста – паўтор, а на яго аснове ўзнікае скразная тэма і лейтматыў твора, пісьменнік сінтэзаваў свае думкі і пачуцці з асновамі Свяшчэннага Пісання. Усе прыёмы разлічаны на ўзмацненне гучання галоўнай ідэі, на стварэнне «звышсэнсу» ў творы.

Так, у «Слове пахвальным Яўфімію» на фоне падзей біблейскай гісторыі, спалучаючы прыёмы абстрагавання і канкрэтызацыі, Грыгорый Цамблак таленавіта паказвае гістарычную драму балгарскага народа, падкрэслівае, што тырнаўскі патрыярх Яўфімій «от всех предпочтено судив отчество, к тому пакы возвращает ся» [4, с. 160]. У аснове мастацкага бачання пісьменніка – усведамленне каштоўнасці ўнутранага свету чалавека. Вызначальным момантам у характарыстыцы царкоўнага дзеяча з'яўляюцца адносіны да яго паствы. Духоўнае адзінства патрыярха Яўфімія і жыхароў Тырнава паказана ў час нацыянальнай трагедыі: «О, кто без слезь сия помънетъ! – Припадааху к ногамъ, очесными сия омакая тучами, устны прилагающа и лица... пастырь нарицаху и учитель отца чадолюбива» [4, с. 219]. Паказваючы трагічныя карціны народнага бедства, пісьменнік заклікае змагацца з «мучыцелямі», «варварамі» і «усекателямі». Маляўнічае апісанне «Търновского града» яшчэ больш пераконвае ў гэтым, бо да прыходу захопнікаў балгарская зямля была «обзорно коупно и злака пльно и истекающими водами напоемо обилно» [4, с. 188]. Тырнаўскі патрыярх Яўфімій «тихостию лица благодать являет иже въ немъ живящаго доуха» маральна перамагае турэцкага хана. Біблейскія вобразы і сімвалы падмацоўваюць гэтую думку, сярэдневяковы пісьменнік паказвае сувязь паміж з'явамі рэальнага жыцця і хрысціянскай гісторыяй. Антытэза ў мастацкіх творах адлюстроўвала тагачасную мадэль свету – у свеце існуе дабро і зло, святло і цемра, майстэрскае зліцце «хвалы» і «хулы», цеснае перапляценне канкрэтна-выяўленчага і сімвалічнага адлюстравання значна драматызавала дзеянне. Градацыя думкі пісьменніка яскрава прасочваецца ў арганічным пераходзе ад біблейскага сюжэта да

асабістых перажыванняў і пачуццяў. Асабліва вылучаецца ў гэтым плане «Слова на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля». З пазіцый хрысціянскай маралі пісьменнік імкнецца раскрыць псіхалогію забойцы: «Коима очима възре на небесного онаго и пустынного мужа, сьдя в благолепне устроени? Како приступи, како извлече меч? Како не утерпе нечистаа рука, наносиша на святую шею?» [7, с. 270] Сінтаксічны паралелізм з яскравай тэндэнцыяй да ізахроннасці коланаў узмацняе экспрэсіўнасць пропаведзі.

У «Слове пахвальным Дзімітрыю» мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага абвінавачвае тых уладароў, якія жорстка ставяцца да сваіх падначаленых і непаслядоўныя ў веры. Асабліва ўхваляе подзвіг Дзімітрыя Салунскага, які ахвяруе жыццём у імя хрысціянскіх ідэалаў. Гэты твор пабудаваны па прынцыпе лагічнай дэдукцыі. Ва ўступнай частцы аўтар разважае пра пакуты і смерць у імя высакароднай ідэі: «Преже Христова плотскаго смотрения человеком страшна бяше смерть, егда же он человекъ бысть и смерть за человеки вкуси, тогда сладка человеком устроися смерть и со мноюю любовию искома и приемлема» [8, с. 1913].

Далей тэма звужаецца – аўтар распавядае пра хрысціянскія дабрачыннасці Дзімітрыя Салунскага: «...темъ же великий онъ и непобедимый, истинный страдалец Димитрие доброе днес сотвори возмездие, многоценные дары принес великодаровитому цареви... яко не благочестие сам въ себе хранить и свое отечество томужде учить, но исповестъ яве предо всеми, еже господа любве являнейшие есть знамение» [8, с. 1914], паказвае яго антыпода – цара Максіміліяна, які «нечестия семя всеявъ и в Солуньскои приходя град» [8, с. 1914]. Вобраз прыслужніка створаны ў рэчышчы агіяграфічнай традыцыі: «доблестне душею, красен видением, от отецъ прием благочестие, от святого наказан во премудрости господню» [8, с. 1915].

У заключным перыядзе Грыгорый Цамблак ухваляе седмарычную лічбу – знак вышэйшай ступені ўзыходжання да спасціжэння мудрасці Бога: «Хвалю и zde седморичное число, яко действительно, что седмочисленныхъ сихъ копие, остроту паче, неже Ровавелева онаго камене седмая очеса: блажу еже рече седмыхъ язвъ Димитриево доброе суботство, симъ бо ночи отъ настоящаго седмаго и со всеми святыми часть будущего осмаго предстояния, яко непобедимый воинъ в славе неизреченный, иже насъ ради в ребра прободенному цареви [8, с. 1919].

Ключавое слова (седмарычная лічба) аказваецца ва ўладзе кантэксту і з'яўляецца сродкам вар'іравання сэнсавага комплексу (смерць героя ў імя хрысціянскіх ідэалаў – узыходжанне да бессмяротнасці). Пісьменнік аргументавана сцвярджае, што насілле – праява антычалавечнасці, выкрывае уладароў, якія здрадзілі інтарэсам

веры і бязлітасныя да сваіх падначаленых. Грыгорый Цамблак працягваў традыцыі Аўгусціна Іпанікійскага, які разглядаў лічбы ў якасці агульнага закона, пакладзенага ў аснову духоўных і матэрыяльных законаў быцця.

Сімволіка-алегарычны план адлюстравання рэчаіснасці дазваляў аўтару выйсці на агульначалавечую праблематыку, гомеатэлеўты насычалі твор дадатковым сэнсам, рытарычная ампліфікацыя экспрэсіўна і маляўніча разгортвала тэму. С. С. Аверынцаў трапна падкрэсліваў, што «для сярэднявечнай медытатыўнай літаратуры асабліва шмат дала тэхніка рытарычнай ампліфікацыі – майстэрства рабіць прамову пашыранай і тым самым павышаць сілу яе ўздзеяння» [1, с. 115]. Абстрагаванасць ствараецца шматлікімі паўторамі, паўторы ключавых слоў узмацняюць сэнс твора, шматлікія тропы і фігуры чаргуюцца з апорнымі сэнсавымі сказами, што і надае ўнутры рытм твору. Пісьменнік-ісіхаст бачыў у творчасці «сумеснае з Богам дзеянне; богадзеянне, тэургію – працяг справы Бога» [2, с. 209].

У экспрэсіўна-эмацыянальным стылі звяртае на сябе ўвагу адсутнасць трафарэтных выказванняў. Кожны прыём патрабаваў індывідуальнага вынаходніцтва пісьменніка, спрыяў росквіту «любомудрствования и многоглаголания», прынцып “двайнога адлюстравання рэчаіснасці” абумовіў дэдуктыўны метады ў прозе Грыгорыя Цамблака.

Дз. С. Ліхачоў неаднаразова падкрэсліваў неабходнасць вывучэння «індывідуальнага пачатку» ў экспрэсіўна-эмацыянальным стылі XIV – XV ст. [3, с. 3]. Даследаванне мастацкіх модусаў у творчасці Грыгорыя Цамблака паказала, што кожны мастацкі прыём патрабаваў аўтарскага вынаходніцтва і майстэрства.

Літаратура

1. Аверинцев, С. С. Поэты / С. С. Аверинцев. – М. : Языки русской культуры. 1996. – 364 с.
2. Левшун, Л. В. История восточнославянского книжного слова XI – XVII веков / Л. В. Левшун. – Мн. : Экономпресс, 2001. – 351 с.
3. Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 360 с.
4. Русев, П. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак / П. Русев, И. Гълъбов, А. Давидов, Т. Данчев. – София : БАН, 1971. – 346 с.
5. Тычына, М. А. Філасофія літаратуры. Беларускі варыянт / М. А. Тычына – Мінск : Беларуская навука, 2014. – 324 с.
6. Цамблак, Г. Слово на Вознесение Иисуса Христа / Г. Цамблак // Торжественник, XVIII в., Адзел рукапісаў і старадрукаў НБ Беларусі. – № 214. – С. 304–309.
7. Цамблак, Г. Слово на усекновение главы Иоанна Крестителя / Г. Цамблак // Торжественник, XVIII в., Адзел рукапісаў і старадрукаў НБ Беларусі. – № 214. – С. 267–273.

8. Цамблак, Г. Похвальное слово Димитрию / Г. Цамблак // Макарий. Великий Минеи Четьи. Октябрь, дни 19–31. – Спб., 1880. – С. 1913–1920.